

Vladas Nagevičius ir *kryžių Lietuva* Karo muziejuje

Skirmantė Smilingytė-Žeimiene

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08015 Vilnius

El. paštas: s.zeimiene@gmail.com

Straipsnyje apžvelgiamas Lietuvos kaip kryžių šalies vaizdinys, XX a. I pusėje virtęs vienu iš nacionalinio tapatumo ekvivalentų. Straipsnio tikslas: aptarti, kaip įtakingas tarpukario veikėjas, Karo muziejaus vadovas generolas Vladas Nagevičius realizavo šį *kryžių Lietuvos* įvaizdį prestižinėje Kauno vietoje – Karo muziejaus sodelyje ir sukūrė ten svarbiausią tarpukariu tautos atminties įamžinimo ir budinimo erdvę. Stengiamasi išsiaiškinti sodelyje iškilusių liaudies mažosios architektūros paminklų kilmę, skaičių, ypatybes, meistrus ir aukotojus bei kryžių statybos intencijas.

RAKTAŽODŽIAI: kryžiai, kryždirbystė, Lietuvos įvaizdis, Karo muziejaus sodelis, Vladas Nagevičius, Adomas Varnas, XX a. 3–4 dešimtmečiai

„Lietuva, tėvyne mūsų, pilkų kryžių krašte“

Taip į Lietuvą savo rinktinėje *Baltieji raiteliai*¹ kreipėsi Kazys Inčiūra. Bene pirmasis tokį Tėvynės apibūdinimą pateikė ir paaiškino Adomas Dambrauskas-Jakštas. 1891 m. jis rašė: „<...>nė trupučio neperdedant galime vadinti Lietuvą „šalimi kryžių“. Paskysime daugiaus: Lietuva ir kryžius yra tai ne kaip du, nuo kits kito neatskiriamu dalyku. Dūmojant apie vieną savaimį užplaukia mislis ir apie kitą.“ Rašydamas toliau kunigas poetas pateikia apibendrinantį simbolį, vėliau daug syk plėtotą įvairių autorių: „Nes kuom buvo visas praeities Lietuvos gyvenimas, jei ne nuolatiniu kryžiumi? O ir šiandien, kuom yra dabartinis jos padėjimas, jei ne kasdieniniu vaitojimu po našta kryžiaus, kurį rusai ant mūsų užkrovė?...“² Stebėdamas dažnai ir tankiai krašte statomus kryžius A. Jakštas tuomet įžvelgė ir pavojų: dėl kryžių gausybės ėmėsi menkti jų prasmę ir išvaizda, todėl siūlė priemones, kaip pažaboti savotiška mada tapusį kryžių statymą. Tačiau visuomenė mielai pasigavo *kryžių Lietuvos* metaforą ir pergalinga banga nugramzdino kritikos balsą. Kryžių šalies įvaizdis tapo visuotinis, juo buvo didžiuojamasi kaip išskirtinybe. Jis reprezentavo valstybę, noriai eksportuotas tiek vaizdu, tiek ir žodžiu³.

Pirmasis dailės ir etnologijos albumas lietuvių kalba *Lietuvių kryžiai*, iliustruotas romantizuotais Antano Jaroševičiaus piešiniais (1912 m. išleido Lietuvių dailės draugija), kryžiaus semantikoje įtvirtino ir kryžiaus kaip tautos kūrybinių galių ženklą sampratą. Ją formavo ir aktualino kitataučių ir lietuvių liaudies meno tyrinėtojų publikacijos. Plačiai šalyje ir užsienyje reprodukuojamos Adomo Varno, Balio Bu-

1 Eilėraštis „Pilkų kryžių krašte“. Žr.: K. Inčiūra, *Baltieji raiteliai*. Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938. 123.

2 Jakštas 1891: 1. Cituojant rašyba sudabartinta.

3 Keli leidinių pavyzdžiai: Stepono Kolupailos turistams skirto dvikalbio lietuvių-prancūzų leidinio *Lietuva – gintaro ir kryžių šalis* (Kaunas, 1935) viršelis papuoštas Kryžių kalno nuotrauka; proginio trikalbio (lietuvių, anglų ir prancūzų k.) leidinio *Lietuva ir lietuviai* (Kaunas, 1928) antraštinėje vinjetėje pavaizduotas simbolinis Lietuvos kraštovaizdis – skirtinguose upės krantuose Gedimino pilies bokštas ir kryžiais nusėtas kalnelis.

račo ar kitų fotografų kryžių nuotraukos bylojo lietuvių savitai, ypatingu meniniu pavidalu, reiškiamą religingumą. Tokia „samprata gerokai skiriasi nuo tradicinės liaudiškosios. Sukeisti idėjiniai akcentai sureikšmina paminklo plastines ypatybes, nes būtent jų dėka kryžius pristatomas charakteringu nacionalinės dvasios kūrinium“⁴. Naujas ideologizuotas kryžiaus statusas atsispindėjo tarptautinėse parodose, kur svarbiu (ar svarbiausiu) Lietuvos ekspozicijų akcentu buvo mediniai kryžiai ar jų priklausiniai – liaudies skulptūra. Net ir 1939 m. pasaulinėje Niujorko parodoje, kurios šūkis buvo „Rytojaus pasaulis“ (*The world of tommorow*), stovėjo vitrina su nedideliais kryžių, stogastulpių modeliais, be to, tokiais mažais mediniais kryžiais ir liaudies skulptūrėlėmis parodoje prekiauta kaip lietuviškais suvenyrais⁵.

XX a. I pusėje kryžiaus motyvas tiesiog sukerojo profesionaliajame mene – lietuvių dailėje ir literatūroje. Analogiška konotacija siejo vizualinius ir verbalinius kūrinius. Kryžiai visų pirma iškilo kaip šalies kraštovaizdį identifikuojantys atributai⁶.

„Ir tvarūs tavo kryžiai ažuoliniai“, – šitaip Jurgis Baltrušaitis užbaigė eilėraštį „Motinos žemė“. Kryžius / kryžiai yra svarbus „veikėjas“ ir daugelio kitų poetų Tėvynei / gimtinei skirtuose eilėraščiuose, nors skiriasi jų stilistika ir prasmės atspalviai. Antai Kazio Borutos rinktinėje *Kryžių Lietuva*⁷ varijuojama, žaidžiama žodžiu *kryžius* ir jo vediniais (kryžiuoti / kryžiao, kryžkelės, kryžiaukom, kryžiuotas ir t. t.), kryžiumi tampa net lango rėmas, pvz.: „Ant kryžkelių smūtkeliai liūdi, / už kryžių lango Lietuva“ (eilėraštis „Malda už Lietuvą“). Kiekvienam lietuviui buvo aišku, ką, tarkime, A. Varno nutapytuose Tomo Žilinsko (1915–1918) ar Antano Smetonos (1938) portretuose reiškia pavaizduoti kryžiai. Tai – Lietuva, simbolinis Lietuvos paveikslas.

Kryžius – sodri prasmų peizažo realija. Meno kūrinuose nuolat persipinantys, besimainantys kraštovaizdžio elementai – kelias, kryžkelių smūtkelis, kryžius – yra ir skaudžios tautos praecities metafora, kančių atminimo ir asmeninės netekties ženklai. Kryžius – tautos ir asmens tikėjimo ženklas, Išganytojo ir tautos aukos refleksija, o kartu ir prisikėlimo, pergalės viltis. Riba tarp religinės ir tautinės aspiracijų kūrinuose dažnai išnyksta, jos tampa neatsiejamoms, tačiau turint omenyje, kad kryžius imtas laikyti nacionalinės kultūros reprezentantu, lietuvių tautos kūrybingumo kvintesencija, svarbiausios vis dėlto tautinės aspiracijos. Ypač romantinio patoso, mistinės nuotaikos kūrinuose, kur kaip apibendrintas tautos patirties ir atminties simbolis išskyla Kryžių / sukilėlių / kapinaičių kalnelis ar tiesiog kapinaitės. Čia ir vėl galime kalbėti apie tarpukario literatūrą ir dailę, ypač ryškios lyrikos, tapybos ir grafikos sąsajos. Galbūt plačiau žinomi, nes daugiau viešinti ir geriau įsimenami, dailės kūriniai:

4 Jurkuvienė 1998: 51.

5 Valentukonis 1939: 223–226; leidinio viršelio iliustracija. Kaip sunkiai tarptautinėse parodose, o svarbiausia – lietuvių savimoneje, kalėsi kitokio – modernios kūrybos formuojamo – Lietuvos įvaizdžio daigai, atskleidė menotyrininkė Giedrė Jankevičiūtė (2005: 9–15).

6 Kulvietytė-Slavinskienė 2005: 313.

7 Knyga išleista 1927 m. Rygoje, pataisyta ir perleista Kaune 1940 metais.

tereikia prisiminti Mikalojaus Konstantino Čiurlionio ar Antano Žmuidzinavičiaus darbus. Būtent toks paveikslas, naiviai deklaratyvus simbolinis Lietuvos prisikėlimo peizažas su tradiciniais kryžiais, „Rytmečio giesmė“ pristatė A. Žmuidzinavičiaus kūrybą jo parodos, 1924 m. surengtos Čikagoje, katalogo viršelyje⁸. To paties dailininko paveikslas „Regėjimas“ (kartais dar vadinamas „Raiteliu“) pasirinktas atspirties tašku gvildenant šio straipsnio temą.

Kryžiai Karo muziejaus sodelyje

A. Žmuidzinavičiaus „Regėjimas“, Karo muziejaus įsigytas jo veiklos pradžioje, ir senojoje ekspozicijoje užėmė itin reikšmingą, išskirtinę vietą – kabojo virš Vytauto Didžiojo portreto. Švytinti A. Žmuidzinavičiaus *Vytis*, kaip šlovingos tautos istorijos ir laisvės vilties simbolis, lyg saulė kyla virš Lietuvos peizažo. Jame – į tolį vingiuojanti upė, šlaitan besileidžiantys beržai ir ant kalvos stovintys kryžiai (kapinės). Įdėmiau įsižiūrėjus, matyti, kad tapytojas pavaizdavo įvairiems Lietuvos etniniams regionams būdingus tradicinius memorialinius paminklus: kryžius, stogastulpius, koplytstulpius. Reikia manyti, kad šis pergalės nuojautą ir kainą įkūnijantis neoromantizmo dvasios vaizdinys imponavo Vladui Nagevičiui. Žinant, kaip kruopščiai ir apgalvotai muziejaus vadovas parinkdavo eksponatams vietą, galima teigti, kad A. Žmuidzinavičiaus „Regėjimą“ generolas itin vertino. Gal būtent šis kūrinys paakino muziejaus organizatorių *kryžių Lietuvos* įvaizdį materizuoti prestižiškiausioje Kauno aikštėje – Karo muziejaus sodelyje. Kita vertus, V. Nagevičius savo ir muziejaus pareiga laikė tautiškos dvasios, patriotizmo puoselėjimą. Tarp daugelio kitų svarbi generolo veiklos kryptis buvo gaivinti liaudies meną. Karo muziejui jis rinko senovinius lietuvių liaudies muzikos instrumentus⁹, įkūrė kanklininkų ansamblį. V. Nagevičius visai skatino dėvėti tautinį kostiumą, paragino moteris susiburti į komitetą, kuris inicijuotų tradicinių išėiginių drabužių dėvėjimą viešumoje. Karo muziejuje stovėjo manekenai su tautiniais kostiumais. Merginos ir moterys, pasipuošusios tautiniais kostiumais, į muziejų buvo įleidžiamos nemokamai, be to, dar gaudavo po rožę iš muziejaus sodelio rožyno. Akcija buvo sėkminga: vien 1939-aisiais iki liepos vidurio moterims išdalyta per tūkstantį rožių¹⁰.

Būtent V. Nagevičius tarpukariu *kryžių Lietuvos* įvaizdį stiprino inicijuodamas tradicinės kryždirbystės objektų statymą visoje Lietuvoje. Kol kas negalima pasakyti, kas davė lemiamą akstiną mediniams kryžiams atsirasti Karo muziejaus sodelyje abipus 1921 m. spalio 16 d. atidengto Žuvusiesiems už Lietuvos laisvę paminklo – akmenų

⁸ Žemaitis 1924.

⁹ Antai 1922 m. V. Nagevičius į Biržų kraštą išsiuntė karo invalidą Karutį „sueikškti senų skudučių, trimitų“. Žr.: V. Nagevičiaus raštas Biržų miesto ir apskrities karo komendantui 1922 11 23. *LCVA*. F. 1764. Ap. 1. B. 67. L. 212.

¹⁰ *Lietuvos aidas* 1939: 357.

piramidės. Karo muziejaus ir jo sodelio bibliografijoje kryžiams tenka vos po vieną kitą, dažniausiai patį jų buvimą ar nugriovimą patvirtinančią sakinį. Šitai galima paaiškinti ne tik duomenų apie kryžius stygiumi, bet ir tuo, kad kryžiai sodelyje tebuvo plačios idėjinės programos, sudėliotos iš patriotinių akcentų-simbolių ir turėjusios V. Nagevičiaus kuriamoje pilietinio ugdymo įstaigoje – muziejuje – įtaigiai atskleisti Lietuvos laisvės kelią per žmonių aukas ir „pasišventimą“, dalis. Tiksliau: labai svarbaus tos programos dėmens – Žuvusiųjų už Lietuvos laisvę monumento – aplinka kartu su stulpais vėliavoms, aukurais, pabūklais, tvoromis, įvairia augalija, pirmų žuvusiųjų už Lietuvos nepriklausomybę – Povilo Lukšio bei Antano Juozapavičiaus – biustais (pastarieji 1938 m. sukurti Bernardo Bučo), metaliniais ar augalų vainikais ir kt. Kryžius prasminga aptarti bendros simbolinių ženklų prisodrintos Karo muziejaus ir jo sodelio ekspozicijos kontekste. Turint tai omenyje, bus bandoma kiek praskleisti¹¹ sodelio kryžių istoriją, nes būtent paminklas Žuvusiesiems ir šalia stovėję kryžiai tarpukariu tapo reikšmingiausia valstybinių iškilmių vieta.

Kryžių statymo Karo muziejaus sodelyje intencijos ir tų kryžių reikšmė laikui bėgant evoliucionavo. Kryžiai sodelyje kurdinti pamažu, jų atsiradimo chronologija 1922/3¹²–1938 metai: [1922]–1923 m. pastatyti – penki, 1925 m. – vienas, 1933 m. – penki, 1935 m. – du, 1938 m. – vienas kryžius. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje būta ne mažiau keturiolikos liaudies mažosios architektūros paminklų¹³: stovėjo devyni kryžiai, vienas koplytstulpis, du stogastulpiai, vienas krikštas¹⁴ ir viena koplytėlė kabėjo medyje. Iš pradžių, kiek atokiau nuo monumento Žuvusiesiems, statyti autentiški į Kauną iš kitur perkelti kryždirbystės objektai. 1923 m. du kryžiai įgyti Kaune veikusioje Žemės ūkio ir pramonės parodoje. Nuo 1933 m. atsirado specialiai muziejui išdrožtų kryžių. Pamažu plėtėsi ir medinių liaudies paminklų užimama teritorija (1 pav.). Jie ne sykį perstatinėti, kai kurie perkelti į kitą, nei buvo

11 Autorė įsitikinusi, kad Karo muziejuje yra pakankamai medžiagos atskleisti tikslią muziejaus sodelio kryžių istoriją. Deja, rengiant šį straipsnį, nepavyko pasiekti fonduose esančių eksponatų, senų muziejaus inventoriaus knygų ir kt., todėl straipsnyje yra daug prielaidų, galimos faktų paklaidos.

12 Regis, koreguotinas Jono Varnausko teiginys, kad „1921–1922 abipus paminklo pastatyti 4 kryžiai, du stogastulpiai ir 1 koplytstulpis“ (*Nukentėję paminklai* 1994: 49). Tais metais tiek kryždirbystės paminklų sodelyje tikrai dar nebuvo.

13 Reikia pažymėti, kad straipsnyje pateikiama kryžių „statistika“ ne visai atitinka prieškario spaudoje skelbtus duomenis. Petras Biržys-Akiras Karo muziejui skirtoje knygelėje 1930 m. teigė, kad sodelyje yra „7 mediniai kryžiai“ (Biržys 1930: 24), tačiau straipsnio autorė tais metais stovėjusių kryžių suskaičiuoja vienu mažiau. Tikriausiai P. Biržys teisus ir vienas kryžius liko „neišaiškintas“. Gali būti, kad pirmuoju kryžių statybos etapu, kuris yra prasčiausiai dokumentuotas, buvo pastatytas ne vienas, o du panašūs koplytstulpiai: su šv. Florijono ir šv. Jurgio skulptūra. Kita vertus, tame pačiame koplytstulpyje šv. Florijono skulptūrą vėliau galėjo pakeisti šv. Jurgis, o paties paminklo pavidalas galbūt ne daug pakito po renovacijos.

14 Paukščio motyvais papuoštas šviesiai nudažytas krikštas dėl nedidelio aukščio retai kada matyti senose sodelio fotografijose, tačiau jis užfiksuotas 1934 m. Juozo Valentukonio nuotraukoje (Valentukonis 1990: 30). Krikštas, vadintas Klaipėdos kryžiumi, paminklo Žuvusiesiems kairėje pastatytas 1933 m. Klaipėdos išvadavimo dešimtmečio proga. 1935 m. meistras Leopoldas Astrauskas išpaustė jam užrašą: „Klaipėda 1923“ (*LCVA*. F. 1764. Ap. 1. B. 234. L. 478).

1 pav. Paminklas „Žuvusiesiems už Lietuvos laisvę“ ir kryžiai Karo muziejaus sodelyje, apie 1935–1937 (Vytauto Didžiojo karo muziejaus nuosavybė)

2 pav. Kryžiai muziejaus sodelyje, XX a. 4-ojo deš. pab. Iš kairės: 1 – atvežtas iš Perlojos, 2 – katalikiškojo jaunimo, 3 – iš Taujėnų apylinkių, 4 – pagamintas pagal projektą Nr. 32, 5 – dirbdintas P. Mikutaičio, 6 – išdrožtas V. Svirkio. Balio Buračo nuotr. (Vytauto Didžiojo karo muziejaus nuosavybė)

pradžioje, piramidės pusę. Ieškota geresnės kompozicijos, dermės su aplinka, kol pasiektas rezultatas, kurį architektūros istorikė Jolita Kančienė apibūdina kaip kryžių „giraitę“ (2, 3 pav.), stilistiškai nederančią prie modernios muziejaus architektūros¹⁵.

Remiantis Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomais Karo muziejaus dokumentais (F. 1764), žinutėmis prieškarinio periodikoje bei išlikusia ikonografinė medžiaga, galima teigti, kad pirmoji kryžių atsiradimo banga – 1923 metai. Tada švęstas pirmasis kuklus Lietuvos Respublikos ir Lietuvos kariuomenės jubiliejus, todėl sodelyje įvyko nemažai permainų. Pastatytas Jono Basanavičiaus biustas, priešais paminklą Žuvusiesiems buvo iškaltas aukuras amžinajai ugniai su įrašu *Redde quod debes* (gražink, ką pri-

¹⁵ Kančienė 2006.

3 pav. Kryžiai muziejaus sodelyje, XX a. 4-ojo deš. pab. Iš kairės: 1 – pagal projektą Nr. 28 pagamintas stogastulpis, 2 – koplytstulpis iš Žemaitijos [Jokūbavo], 3 – J. Čebanausko padirbtas kryžius, 4 – kryžius iš Kretingos, 5 – stogastulpis iš Žemaitijos [Jokūbavo], 6 – kryžius iš Šilėnų kaimo, 7 – pagal projektą Nr. 25 pagaminta koplytelė. Balio Buračo nuotr. (Vytauto Didžiojo karo muziejaus nuosavybė)

valai), paprastą kryželį virš paminklo pakeitė kalvystės kūrinys – ornamentuotas metalinis kryžius iš Plungės kapinių, kurį per kleboną Joną Senkų paaukėjo Užlieknio kaimo gyventojas Apolinaras Tuma¹⁶. Tais metais sodelyje jau būta žemaitiškų stogastulpio ir koplytstulpio¹⁷, be to, pastatyti trys mediniai kryžiai. Vienas pargabentas iš Kretingos. Antrą kryžių, papuoštą stilizuotos eglaitės ornamentais, padirbo Pranciškus Mikutaitis (1890–1988) iš Jurbarko, Žemės ūkio parodoje už jį gavęs sidabro medalį¹⁸. A. Varno šarže generolas V. Nagevičius muziejaus darželyje kaip tik ir „sodina“ P. Mikutaičio drožtą kryžių (4 pav.). Jį muziejui nupirko Lietuvos karo invalidų sąjunga, vėliau prie kryžiaus pritaisiusi užrašą: „1923 m. / Su Dievu visą Tėvynę atvadavom / pabaik mums, Dieve, ir Vilnių atvaduoti / Lietuvos Karo

4 pav. A. Varnas. V. Nagevičiaus šaržas. Atvirukas (Vytauto Didžiojo karo muziejaus nuosavybė)

¹⁶ Kun. J. Senkaus laiškas V. Nagevičiui 1923 08 17. *LCVA*. F. 1764. Ap. 1. B. 90. L. 21; *Lietuva* 1923. 236.

¹⁷ Šiedu sodelyje galėjo atsirasti ir ankstėliau – 1922 metais. Panašu, kad 1922-aisiais datuotina Viliaus Jomanto telegrama, pranešanti, jog jis iš Jokūbavo kapinių muziejui gabena du kryžius (*LCVA*. F. 1764. Ap. 1. B. 67. L. 108). Kryžiais vadinti visi kryždirbystės paminklai. Kol kas neaišku, ar muziejaus archyve išlikusi žinutė: 1923 05 03 Lietuvos geležinkeliai parvežė du medinius kryžius, kurių vertė 1 200 Lt, mini tuos pačius, V. Jomanto parūpintus, paminklus (*LCVA*. F. 1764. Ap. 1. B. 90. L. 19).

¹⁸ Smilingytė-Žeimienė 2006: 20.

Invalidų Sąjunga / 1918–1928¹⁹. Kitą, taip pat 1923 m. pirktą parodoje, itin individualios išraiškos kryžių Jonas Čebanauskas surentė iš medžių šaknų²⁰. Jis turėjo dvi koplytėles: didesnė, aplink papuošta mediniais „skambalėliais“ su pastatomu krucifiksu viduje, buvo kryžmoje, o mažesnė su Rūpintojėlio skulptūra žemiau įleista į stiebą. Vadinamasis lietuvių dvasios simbolis – Rūpintojėlio skulptūra – greičiausiai šioje koplytėlėje atsirado vėliau.

Statant sodelyje kryžius stengtasi sukurti kapinaičių atmosferą ir lankytojus nuveikti rimčiai. Paminklas Žuvusiesiems ir šalia stovėję kryžiai traktuoti kaip lietuvių tautos panteonas. Tie kryžiai – savotiški kenotafai, nes, atstovaudami skirtingoms vietovėms, jie simbolizavo žuvusiųjų tėviškes. Kita vertus, datos ant sodelin atkeltų senųjų kryžių liudijo tautai svarbius įvykius: 1863 m. sukilimą²¹, naujojo amžiaus pradžią, didįjį Bažnyčios jubiliejų ir kartu pasaulinę Paryžiaus parodą 1900 m., kurioje pirmąkart surengta Lietuvos ekspozicija, Vilniaus Didįjį seimą 1905 metais. Naujai padirbdintieji kryžiai įamžino Nepriklausomybės, Klaipėdos sukilimo ar Vilniaus praradimo metines. Kryžių ekspozicijai „susvarbinti“ buvo kreiptasi į Surviliškio valsčių, nes sodelyje „trūksta Kėdainių apskr. skulptūrinio kryžiaus tipo Svirskio darbo“, ir prašyta muziejui parūpinti „vieną iš tokių sveikiausių kryžių“²². Garsiausiu dievdirbiu laikyto Vinco Svirskio kryžių iš Surviliškio apylinkėse esančio Burvelių kaimo už 50 litų 1933 m. į muziejų atgabeno kryžiaus savininkas Juozas Vaičiūnas²³. Šis sparnuotomis angelų galvutėmis stiebe papuoštas kryžius taip pat turėjo priminti iš Surviliškio apylinkių kilusio Lietuvos kariuomenės savanorio Povilo Lukšio tėviškę.

Taigi išskirtinos pagrindinės kryžių atsiradimo sodely prielaidos: atstovauti etniniam regionui, meninių pavidalų įvairovei, reikšmingiems istoriniams įvykiams. Taip pat svarbi kenotafinė funkcija ir motyvai, kuriuos sąlyginai galima pavadinti asmeniniais. Tikėtina, kad 1925 m. iš Taujėnų valsčiaus parvežtas kryžius²⁴ (su didoka koplytėle-baldakimu Nukryžiuotojo skulptūrai kryžmoje ir šventųjų skulptūrėlėmis šonuose, datuotas 1905 m.) – reveransas iš tų vietų kilusiam Antanui Smetonai.

19 Biržys 1930: 24–25.

20 Už kryžių J. Čebanauskui 1923 09 20 sumokėta 500 Lt (LCVA. F. 1764. Ap. 1. B. 82. L. 850v). Analogiškų kryžių, pagamintų šio Šakių rajone, Kriukuose, gyvenusio meistro, būta Paežerių bažnyčios šventoriuje ir kapinėse.

21 Tokių vieno kryžiaus statybos datą 1925 m. nurodė K. Nė. inicialiais pasirašęs laikraščio korespondentas (*Lietuva* 1925. 231). Jei nuorodą laikytume patikima, tai ši istorinė data galėtų būti siejama su dviem iš Žemaitijos atgabentais paminklais – stogastulpiu arba koplytstulpiu.

22 Karo muziejaus rašto nuorašas, 1933 06 13. LCVA. F. 1764. Ap. 1. B. 199. L. 47.

23 LCVA. F. 1764. Ap. 1. B. 201. L. 203, 211, 212.

24 Parvežti kryžių, kainavusių 500 Lt, į Taujėnus 1925 10 05 išsiųstas karo invalidas Julius Šarmotas. Tam reikalui jam išduotas liudijimas (LCVA. F. 1764. Ap. 1. B. 112. L. 184).

Vladas Nagevičius – kryždirbystės gaivinimo praktikas

Netenka abejoti, kad pagrindinis sumanymų ir idėjų, susijusių su kryžių statyba Karo muziejaus teritorijoje, autorius – V. Nagevičius²⁵. Pirmieji kryžiai, kaip ir grafo Aleksandro Tiškevičiaus sodeliui dovanotos tujos, kaukelio skulptūra, atkeliavo iš generolo gimtinės Kretingos ir jos apylinkių. Tai lėmė asmeninės Karo muziejaus vadovo pažintys. Piliečio Barzdžio iš Kretingsodžio²⁶ 1923 m. muziejui paaukotas kryžius generolo itin brangintas. Aukštas, per visą perimetrą dantyto silueto kiau-rapjūviu ornamentu papuoštas kryžius su keturpuse koplytėle „šventukams“ ant stiebo ir stilizuotomis saulėmis ant kryžmų buvo pažymėtas 1900-ųjų data. Galima numanyti, kad būtent šis kryžius, V. Nagevičiui pageidaujant, pasirinktas modeliu kuriant kryžiaus projektą Kretingos rajonui. 1928 m. tapęs Vyriausiojo komiteto Lietuvos Nepriklausomybės dešimtmečio sukakčiai paminėti ir įamžinti pirmininku, Karo muziejaus direktorius V. Nagevičius dar ėmėsi vadovauti jubiliejinių paminklų statybai. Vienas „apčiuopiamiausių“ to komiteto darbų – visiems Lietuvos regionams parengti medinių kryžių projektai. Pagal A. Varno turėtas įvairių Lietuvos vietovių kryžių nuotraukas jo vadovaujami Kauno meno mokyklos mokiniai 1928 m. padarė 35 tradicinių mažosios architektūros paminklų brėžinius²⁷, kuriuos platinio Karo muziejus. Tokie „projektiniai“ kryžiai gaminti ir statyti ne tik kaip jubiliejiniai Nepriklausomybės paminklai, bet ir vėliau įvairiomis intencijomis ir progomis. Regis, kretingiško kryžiaus brėžinys (Nr. 20, aut. Bronius Lazauskas) buvo kurtas pagal minėtą jau penketą metų sodelyje stovėjusį kryžių. Kaip tik tokio pavidalo kryžių generolas iškėlė ir prie savo rūmų Žemaitkiemio (Babtyno) dvare. Šis, o gal analogiškas kryžius generolo užsakymu buvo padirbdintas jo žmonos Veronikos Baronaitės-Nagevičienės sveikatos intencija²⁸ ir po karo atsidūrė jos gimtajame krašte – ne sykį atnaujintas tebestovi Deikiškių kaimo (Biržų r.) kapinėse.

Svarbus V. Nagevičiui buvo ir žemaitiškas stogastulpis, vienas pirmųjų atsiradęs Karo muziejaus sodelyje. Panašaus tipo, tik gausiau ornamentuotą projektinį (Nr. 22, aut. Konstancija Petrikaitė-Tulienė) stogastulpį, skirtą Telšių rajonui, generolas pastatė ant savo motinos Marijos Magdalenos Nagevičienės kapo senose Kretingos kapinėse. Sovietmečiu jis nugriautas, 1991 m. Kretingos muziejaus iniciatyva atstatytas meistro Raimundo Puškoriaus. Dabar, perlaidojus palaikus, žymi ir paties V. Nagevičiaus bei jo žmonos amžinojo poilsio vietą. Kitą tokio modelio stogastulpį Skuodo pavasarininkai, paraginti V. Nagevičiaus, 1932 m. pastatė ant jo kasinėto Apuolės piliakalnio.

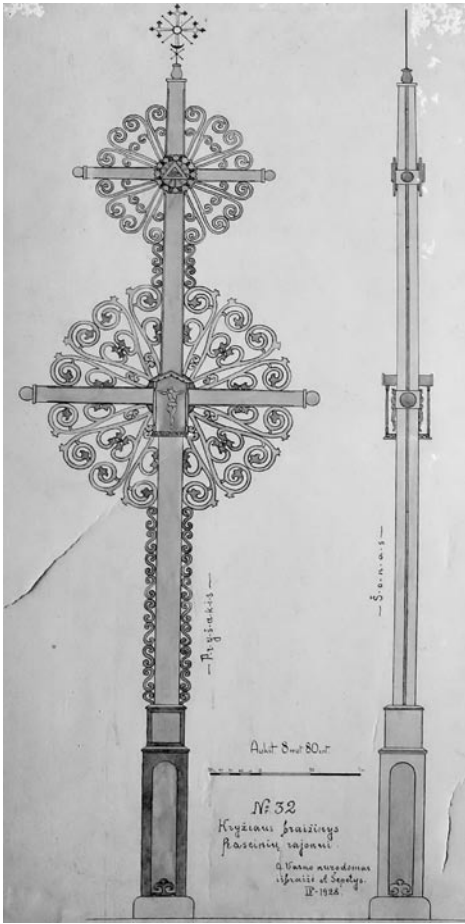
Karo muziejaus sodelyje taip pat iškilo ne vienas pagal jaunųjų dailininkų projektus išdrožtas kryžius. Atrodo, kad muziejuje buvo surengtas pirmasis konkursas kryžiams

²⁵ Tiesa, kryžių klausimu jis konsultuodavosi su dailininkais A. Varnu, A. Žmuidzinavičiumi, Kaziu Šimoniu ar Petru Rimša.

²⁶ [Aukos Karo muziejui] *LCVA*. F. 1764. Ap. 1. B. 90. L. 24.

²⁷ Jie saugomi Vytauto Didžiojo karo muziejuje.

²⁸ Panelienė 2006.

5 pav. Kryžiaus projektas Nr. 32. A. Šepetio brėžinys, 1928 (Vytauto Didžiojo karo muziejaus nuosavybė)

galias. Abu J. Baleišio kryžiai, kaip projektuose numatyta, užbaigti metalinėmis viršūnėmis – ornamentuotais kaltiniais kryžiais. Juos padarė S[asys] Kutkevičius³¹. Kaip įprasta, aptariamuose kryždirbystės objektuose atsirado skulptūrų: į koplytėlę įkelta Pietos skulptūra, viena Nukryžiuotojo skulptūra įsigyta „Šv. Kazimiero knygyne“, o už septynias medines „statulėles-dievukas“ dailininkui Leonardui Kazokui

padirbdinti: yra išlikę trijų gamintojų siūlymai, kokiomis sąlygomis jie gali padaryti muziejui tris mažosios architektūros paminklus pagal jiems pateiktus projektus²⁹. Dėl šio užsakymo 1933 m. varžėsi Kauno miesto savivaldybės Statybos skyrius ir meistras Domininkas Leparskas bei Jonas Baleišis (Balaišis). Laimėjo paskutinis, regis, pasiūlęs mažiausią kainą, o gal dar ir dėlto, kad buvo susijęs su karo tarnyba³⁰. J. Baleišis iš ąžuolo pagamino Rokiškio ir Zarasų kraštui atstovaujantį itin gausiai dekoruotą dviaukštį stogastulpį (projekto Nr. 28, aut. K. Petrikaitė-Tulienė), Raseinių rajonui būdingą karavyką (projekto Nr. 32, aut. Aleksandras Šepetys) su išpūdingais aplink kryžmas aureolių ažūrais iš „replinių“ segmentų (5 pav.). Tiksliai pagal projektą meistras išdrožė ir jokiai regionui nepriskirtą, įvairiai kiaurapjūviu papuoštą koplytėlę (projekto Nr. 25, aut. V. Vizgirda[s]), kuri buvo pritvirtinta prie medžio, augusio tarp paminklo Žuvusiesiems ir muziejaus pastato. Šių mažosios architektūros objektų muziejui pageidauta ne tik dėl geografinės „kilmės“, bet ir dėl ypatingo jų puošnumo – norėta sodelio lankytojus nustebinti kryžių formų ir puošmenų įvairove ir kartu akcentuoti išskirtinį lietuvių liaudies meną ir lietuvių kūrybines

²⁹ *LCVA*. F. 1764. Ap. 1. B. 199. L. 41–45.

³⁰ Karo muziejaus 1933 06 02 pažymėjimas Karo komendantui patvirtino, kad J. Baleišis muziejui tikrai dirba kryžius, todėl buvo prašoma meistrui atidėti karo mokslo kartojimą (*LCVA*. F. 1764. Ap. 1. B. 195. L. 50). Kurį laiką J. Baleišis Laisvės alėjoje Nr. 25 turėjo baldų dirbtuvę. Ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje jis tapo etatiniu Karo muziejaus darbuotoju – staliumi.

³¹ 1933 07 27 sąskaitoje nurodyta, kad dvi už 180 Lt S. Kutkevičiaus nukaldintos geležinės kryžių viršūnės uždėtos ant sodelyje pastatytų naujų kryžių (*LCVA*. F. 1764. Ap. 1. B. 201. L. 208).

sumokėta 140 litų³². Ne tik naujieji, bet ir kiti sodelio kryžiai 1933 m. (švenčiant 15-ąsias Nepriklausomybės metines) buvo nudažyti pasitelkus Kauno meno mokykloje ilgokai pasimokiusius dailininkus. Regis, jiems vadovavo Pranas Steponavičius, parinkęs spalvinę polichromijos gamą. Jis pats nudažė šešias skulptūreles ir restauravo V. Svirskio kryžių. Šio kryžiaus „statulėlių galvas ir viršutines dalis“ aliejiniais dažais ištapė Vaclovas Kosciūška³³. Nors ryški polichromija sumenkino svirskiškojo kryžiaus žavesį, tačiau perdažydamas objektus V. Nagevičius stengėsi, kad Karo muziejaus sodelis tviskėtų kariška tvarka ir alsuotų švara. Senieji jau pablukę ir kiek apirę kryžiai 4-ajame dešimtmetyje ne kartą renovuoti³⁴. Polichromija mėginta kryžius suvienodinti, tačiau reikia pažymėti, jog vengta spalvinės unifikacijos. Kryžių dekoru elementai dažyti kryžiams kontrastingais dažais – dažnai, tačiau ne visada, ornamentai buvo paryškunami šviesiais kelių atspalvių tonais.

1935 m. pertvarkyta sodelio erdvė: nugriauta tvora, į kitą vietą perkeltos patrankos, prie Žuvusiųjų už laisvę paminklo padaryti betono borteliai. Sodelio kryžiai ir „9 dievukai“ vėl keletą kartų perdažyti Alfonso Petrausko. Tų metų rugpjūčio viduryje iškastas Perlojos bažnyčios šventoriuje (?) stovėjęs kryžius ir atgabentas į Karo muziejų³⁵. Tai buvo tipiškas dzūkų kryžius: nuo jo stiebo įstrižai į kryžmos šakas kilo du Jėzaus kankinimo įrankiai, o po kryžmos koplytėlė ir abipus kryžmos buvo pritvirtintos nedidukės koplytėlės su trimis šventųjų statulėlėmis. Perlojiškis kryžius užpildė spragą – lig tol sodelyje trūko Dzūkijos tradicinio memorialinio paminklo pavyzdžio.

1935 m. rugsėjį sodelyje pastatytas ir kitas iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus bendradarbio Česlovo Liutiko gautas kryžius. Jis atkeliavo iš netoli Šiaulių esančio Šilėnų kaimo Vaičiulio sodybos³⁶. Dar nepavyko išsiaiškinti, ar tas kryžius pagamintas pagal A. Varno mokinių Šiaulių ir Radviliškio apylinkėms skirto kryžiaus brėžinį (projektas Nr. 4, aut. Petras Tarabilda), ar atvirksčiai – būtent pagal tą kryžių ir buvo sukurtas projektas. Mat Šilėnų kaime ir apskritai Šiaulių krašte būta daugiau panašių kryžių, kurių stiebą ir šakas tarsi mediniai nėriniai puošė ažūriniai vynuogienojai, o kryžmos tarpšakiuose kilo po stamboką leliją ar tulpę. Nors šiuo metu autorės turima informacija apie minėtą šiauliškį kryžių menka, vis dėlto nekyla abejonių dėl artimos kryžiaus ir projekto „giminystės“.

32 Karo muziejaus 1933 m. sąskaitos (LCVA. F. 1764. Ap. 1. B. 201. L. 203, 250).

33 Be to, tais 1933 m. Jonas Sabalys vieną kryžių nudažė vaškiniais dažais, 8 kryžius, koplytėlę ir geležinį paminklo kryžių – aliejiniais dažais, o Antanas Jakutis šviesiai nudažė vieno kryžiaus ornamentus, baltai – rožių aikštes juosiusius bortelius, juodai – keturis granatų stulpus prie paminklo Žuvusiesiems (ten pat: l. 226–239).

34 1931 m. iškasti keturi kryžiai, pašalinti nupuvę jų galai, pridurti tokio pat ilgio tašeliai ir suveržti metaliniais lankais. 1938–1939 m. kryžiai atnaujinti, kai kur apkalti lentomis, nugruntuoti, nuglaistyti ir, žinoma, keletą kartų nudažyti, o metalinės kryžių viršūnės bronzuotos. Tada sodelio kryžiai padalyti pusiau: vieni perkelti arčiau bokšto, kiti – arčiau Donelaičio gatvės, aukštesnieji statyti arčiau išorinės tvoros (LCVA. F. 1764. Ap. 1. B. 175. L. 132; B. 289. L. 365; B. 295. L. 141–142).

35 Už kryžių klebonui sumokėti 25 Lt, pervežti jį į Kauną rūpinosi Pranas Baleniūnas (LCVA. F. 1764. Ap. 1. B. 234. L. 264, 265, 467).

36 Taip nurodyta Liutikienės 1935 m. fotografijos metrikejoje (Šiaulių „Aušros“ muziejus, neg. Nr. 1083 – fotografija).

Vienas paskutiniųjų sodelyje pastatytų kryžių taip pat pagamintas pagal Meno mokyklos mokinių parengtą projektą. Tą kryžių 1938 m.³⁷, iš anksto susitarę su V. Nagevičiumi (tikriausiai jis pageidavo, jog būtų drožiamas Sūduvos kraštui atstovaujantis kryžius), už savo aukas įgijo katalikiškojo jaunimo – pavasarininkų ir ateitininkų – nariai. Kauno ir Marijampolės rajonams būdingą liaudies paminklą (pagal projektą Nr. 8, aut. J. Šepetys) iš ąžuolo padirbdino Kaune gyvenę meistrai. Vilniaus užgrobimo metinių išvakarėse, spalio 8 d., kun. Viktoras Dabašinskas kryžių pašventino Kauno katedroje, o iš ten į muziejaus sodelį pavasarininkai nunešė jį ant pečių. „Tada, pastatę kryžių, kiekvienas priklaupęs jį bučiavome prisiekdami saugoti šią šventą vietą su mums taip brangiom relikvijom“, – rašė Vladislovas Telksnys³⁸. Tas kryžius atitiko Vilniaus vadavimo akcijos siekius, todėl laikytinas vienu iš Vilniaus kryžių. Prie jo pritvirtintos bronzinės lentelės užrašė buvo prašoma Išganytojo globoti kenčiančius Vilniaus lietuvius³⁹. Invokacinė lentelė nuimta, kai Lenkija įteikė Lietuvai ultimatumą, o pats kryžius iškilmingai pašventintas atgavus Vilnių – 1939 m. spalio 15 dieną.

Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje už kryžių ir paminklo Žuvusiesiems imta kurti senosios Lietuvos sodelį, kur simbolinėmis skulptūromis (knygnešio, Lietuvos mokyklos, sėjėjo ir kt.) turėjo būti parodyta, V. Nagevičiaus žodžiais, „ant kokių šulų išsilaikė Lietuva“⁴⁰. Be to, tarsi „atsikeršijant“ carinės valdžios įgyvendintam lietuviškos spaudos draudimui, ketinta pastatyti visiems muziejaus lankytojams prieinamą lietuviškos periodikos paviljoną. A. Varno ir Karolio Reisono suprojektuotas „pagal tristogių kryžių stilių“⁴¹ jis turėjo pratęsti sodelio kryžių semantinį lauką. Šio sumanymo įvykdymą sustabdė raudonoji okupacija, karas. Kryžiai nuversti 1949-aisiais, jų liekanas išgelbėjo ir išsaugojo muziejaininkai.

*

Daugelis kryžių bei kitų sodelio paminklų pirmaisiais antrosios nepriklausomybės metais buvo atstatyti. Atgijo ir šventiniai renginiai, tačiau nemažai prieškarinio sodelio lankytojų apgailestavo, kad nepavyko atkurti sodelio dvasios. Jis tapo pereinamas – nebėra ankstesnės rimties ir tvarkos. Neliko ano prestižo...bei visus žavėjusių gėlynų.

37 Vienas kryžiaus statytojų – Vladislovas Telksnys – savo rašiniuose nurodė ir 1937 (Telksnys 1996: 28), ir 1938 metus (Telksnys 1990: 58). Tikroji data – 1938 metai (*XX amžius* 1938: 12).

38 Telksnys 1990: 58.

39 Periodiniuose leidiniuose nurodomas intencijos tekstas įvairuoja: „Laimink, Viešpatie, Vilniaus kenčiančius lietuvius“ (Telksnys 1996: 28); „Kristau, lengvink vilniečių vergovę“ (*XX amžius* 1939: 2); „Kristus lengvina vilniečių vargus“ (*XX amžius* 1939: 2).

40 P. K-nas 1939: 7.

41 Nagius-Nagevičius 1940: 6.

Palikdami nuošalyje meninės vertės kriterijų⁴², galime sakyti, kad nuoširdžios V. Nagevičiaus pastangos sutelkti sodelyje svarbius lietuviams simbolius ir ceremonijomis bei kitais būdais įkvėpti jiems gyvastį, daug dėmesio skiriant vizualiniam, akustiniam ir, aišku, emociniam poveikumui, buvo sėkmingos. Reikia pripažinti, kad V. Nagevičius pasiekė užsibrėžtą tikslą: muziejaus ir sodelio ekspozicija netapo „daiktų sandėliu“ – jaudino lankytojus, žadino jų patriotinius jausmus. Šito siekta nuolat papildant ekspoziciją, stant sodelyje paminklus ir kuriant švenčių ritualus, ceremonialus⁴³. Drįstume teigti, kad Karo muziejus, o tikriau – V. Nagevičius, tarpukariu buvo pagrindinis svarbių tautinių švenčių-renginių organizatorius, scenaristas, režisierius ir net scenografas⁴⁴. Muziejaus sodelyje jis materializavo *kryžių Lietuvos* įvaizdį ir, nuolat puoselėdamas iškilmių prie paminklo Žuvusiesiems už Lietuvos laisvę apeigas, pasiekė, kad ši vieta virto svarbiausiu visuomeninės atminties įprasminimo ženklu. Dėl tos reikšmės tiek paminklą, tiek kryžius mėginta atkartoti kai kuriuose Lietuvos miesteliuose ir lietuvių diasporoje, o 1939-ųjų pabaigoje rimtai svarstyta Karo muziejaus pavyzdžiu tarp Vilniaus katedros ir aukštutinės pilies bokšto įsteigti Vilniaus krašto kryžių sodelį.

Karo muziejaus sodelio ekspozicija tarpukariu įgavo valstybinės svarbos aurą, o lankytojai patirdavo pasididžiavimo jausmą. Tai pasakytina ir apie sodelio kryžius, jų intencijas įamžinti tautos didvyrius ir istorinius įvykius. Karo muziejaus kryžiai, kaip ir Kryžių kalnas, tapo visai šaliai reikšminga kryžių santalka, be to, sodelyje buvo parodyta visų Lietuvos regionų – Žemaitijos, Aukštaitijos, Dzūkijos, Sūduvos ir Mažosios Lietuvos – kryždirbystės objektų panorama. Paisyta mažosios architektūros paminklų tipų (kryžius, koplytstulpis, stogastulpis, koplytėlė, krikštas)⁴⁵ ir pavidalų (pvz., dviaukštis, dvikryžmis) įvairovės pabrėžiant lietuviškos kryždirbystės unikalumą. Kita vertus, V. Nagevičius kartu su A. Varnu pateikė praktinį kryždirbystės tradicijų puoselėjimo modelį, gyvą lig šiol. Pagal 1928 m. dailininkų tam tikriems Lietuvos rajonams skirtus kryžių projektus statomi ir atstatomi kryžiai ne tik Karo muziejaus sodelyje, bet ir visoje Lietuvoje. Kadangi šiuolaikinė visuomenė kryžius suvokia kaip religinį, o ne tautos simbolį, tad ir Karo muziejaus sodelio kryžiai vis labiau virsta tarpukario relikvija.

Gauta 2010 08 05

Parengta 2010 10 27

42 Dailėtyrininkė G. Jankevičiūtė (2003: 121–128) yra aptarusi dvilypį V. Nagevičiaus vaidmenį diegiant plačiai visuomenei dailės reikšmės sampratą.

43 Karo muziejaus vadovo užmojus, ceremonijų kūrimo istoriją ir muziejaus bei sodelio turtinimą naujais eksponatais (dailės kūriniams) išsamiausiai yra nagrinėjusios Aušra Jurevičiūtė ir G. Jankevičiūtė.

44 Atskirai reikėtų aptarti sodelio iliuminaciją. Apšvietimas buvo kuriamas atitinkamai šventei. Tarkime, 1936 m. vasario 16-osios proga vien paminklas Žuvusiesiems iliuminuotas 900 lempučių, kryžiai ir net kai kurios jų koplytėlės taip pat buvo apšviesti. Per 1927-ųjų Vėlinės monumentą Žuvusiesiems puošusių lempučių girliandos paminklo apačioje švietė raudonai. Nuo šalia stovėjusių aukurų dūmų kylančio lengvo ūko lankytojams atrodė, kad paminklas Žuvusiesiems srūva krauju.

45 Sodelyje nebuvo tik Žemaitijai būdingos koplytėlės, statomos ant žemės.

Literatūra ir šaltiniai

1. Adomo Varno kryždirbystės iniciatyva ir jos tąsa. *Liaudies kultūra*. 2008. 1: 52–61.
2. Biržys, P. (Akiras). *Karo muziejus*. Kaunas: Amerikos lietuvių akc. b-vė, 1930.
3. *Generolo gydytojo Vlodo Nagiaus-Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga*. Sud. B. Matulionis. Putnamas: V. Nagevičienė, Immaculata Press, 1962.
4. Jakštas, A. Keletas žodžių apie mūsų kryžius. *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*. 1891. 20: 1.
5. Jankevičiūtė, G. *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003.
6. Jankevičiūtė, G. Kryžių ir rūpintojėlių šalis ar moderni Europos valstybė? Lietuva XX amžiaus pirmos pusės tarptautinėse parodose. *Reprezentacijos iššūkiai*. Vilnius: Tarptautinė dailės kritikų asociacija, 2005. 9–15.
7. Jurevičiūtė, A. Karo muziejaus vaidmuo kuriant švenčių tradicijas Kaune 1921–1930 m. *Kauno istorijos metraštis*. 9. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2008. 169–202.
8. Jurevičiūtė, A. Senojo muziejaus istorija 1919–1930. *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2006 metais*. Almanachas. Kaunas: [Vytauto Didžiojo karo muziejus], 2007. 8–44.
9. Jurkuvienė, T. Kelios pastabos apie kryžius – tautinio atgimimo paminklus. *Menotyra*. 1998. 2: 51–56.
10. Kančienė, J. Laikinosios sostinės reprezentacinės aikštės. Prieiga per internetą: <http://www.kamane.lt/lt/atgarsiai/architektura/architektagarsis111> (iš *Archiforma*. 2006. 3).
11. Karo muziejui dovanoto kryžių. *XX amžius*. 1938. 229: 12.
12. Karo sodelyje bus pastatyti dar du biustai. *Lietuvos aidas*. 1939. 357: 5.
13. Kauno kronika. Karo muziejaus sodelyje. *Lietuva*. 1923. 236: 7.
14. Kryžiai karo muziejuje. *Lietuva*. 1925. 231: 5.
15. Kolupaila, S. *Lietuva – gintaro ir kryžių šalis*. Kaunas, 1935.
16. Kulvietytė-Slavinskienė, A. Kraštovaizdis su kryžiumi ištakos ir tradicija Lietuvos dailėje. *Soter*. 2005. 15(43): 307–314.
17. *Lietuva ir lietuviai*. Kaunas: Lietuvos šauklys, 1928.
18. Mingaila, S. Visa Lietuva prie Nežinomojo Kareivio kapo. Kryžiai simbolizuoja žuvusių karių tėviškes. *Lietuvos aidas*. 1938. 111: 5.
19. Nagius-Nagevičius, V. Apie Gedimino kalno ir Karo muziejaus tvarkymą. *XX amžius*. 1940. 52: 6.
20. *Nukentėję paminklai*. Sud. M. Skirmantienė, J. Varnauskas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
21. Panelienė, R. Deikiškių kryžiaus istorijos. *Šiaurės rytai*. 2006 09 30.
22. Pavasarininkai šventins Vilniaus kryžių. *XX amžius*. 1939. 237: 2.
23. P. K-nas. Tautos šventovė puošiasi ir plečiasi. *XX amžius*. 1939. 185: 7.
24. Raštikis, S. Vytauto Didžiojo karo muziejuje. *Kovose dėl Lietuvos. Karo atsiminimai*. 2 D. Los Angeles, 1957. 361–396.
25. Smilingytė-Žeimienė, S. Pranciškaus Mikutaičio kūriniai. *Menotyra*. 2006. 2(43): 18–24.
26. Tautos šventovėje išdygo Vilniaus kryžius. *XX amžius*. 1939. 239: 2.
27. Telksnys, V. Iš praeities į dabartį. *Caritas*. 1990. 9: 58.
28. Telksnys, V. Praeitis dabartyje. *Kauno diena*. 1996. 61: 28.
29. Valentukonis, J. Iš albumo. *Švyturys*. 1990. 21: 30.
30. Valentukonis, J. Pasaulinė paroda New-Yorke – kūrybinės minties ir technikos triumfas. *Amatininkas*. 1939. 17–18: 223–226.
31. Žemaitis, A. *Exhibition of paintings. Paveikslų paroda*. Chicago, 1924.

Skirmantė Smilingytė-Žeimiienė

Vladas Nagevičius and *The Lithuania of Crosses*

at the War Museum

Summary

In the late 19th – early 20th century, the landscape of Lithuania was densely scattered with crosses. In artistic works, this element of landscape became a metaphor conveying the dramatic past of the country, a difficult political situation and romantic hope. A large variety of shapes of crosses revealed the origins of creativity of the Lithuanian nation. Thus, the image of *The Lithuania of Crosses* was given a general status; it was boasted as exceptional and represented the state at international exhibitions.

In the interwar period, a symbolic image of *The Lithuania of Crosses* was materialized in the most prestigious square of Kaunas – the garden of the War Museum. Crosses to those who perished for the freedom of Lithuania were erected on both sides of the monument in 1922/3–38. Traditional crosses were brought from various locations, acquired by the Exhibition of Agriculture and Industry, and carved after drafts made by students of the Kaunas Art School in 1928. Various monuments of architecture of small forms were built – 9 crosses, 2 roofed pillar-type crosses, one roadside pillar-type chapel, one *kriekštas* (a wooden burial marker typical of Lithuania Minor) and one small chapel, revealing a panorama of objects of cross-crafting in all regions of Lithuania. The main preconditions for the appearance of crosses in the museum garden should be pointed out: representation of ethnic regions and the diversity of artistic forms, and commemoration of important events. Besides, these crosses were a kind of cenotaphs, as they symbolized the homelands of those who perished for Independence. The monument to the perished and the crosses that stood beside were regarded as a pantheon of the Lithuanian nation. Thanks to the museum director Vladas Nagevičius, who constantly fostered the ceremonies and memorial rites held at the monument, this place became the major symbol of commemorating society's memory. Because of such significance, attempts were made to repeat both the monument and the crosses in other locations of Lithuania and in Lithuanian exile.

On the other hand, a practical model of nurturing the traditions of cross-crafting was built on the initiative of Nagevičius and artist Adomas Varnas, which still lives on: crosses created after artists' projects and dedicated to certain regions of Lithuania were built in the museum garden. In 1949, all crosses were pulled down. At present, copies of the majority of crosses and other monuments formerly found in the garden have been restored, and the museum garden became a site for various events again; however, its former aura and significance have been irredeemably lost.

KEY WORDS: crosses, cross-crafting, the image of Lithuania, the garden of the War Museum, Vladas Nagevičius, Adomas Varnas, 1920s and 1930s